

TIDSKRIFT FÖR POLITISK FILOSOFI
NR 1 2010 | ÅRGÅNG 14

Bokförlaget THALES

Simon Birnbaum

1. Inledning: Rawls, aktivering och den generella välfärdens gränser

UNDER SENARE ÅR har det skett en tydlig förskjutning i internationell välfärdspolitisk debatt och praktik i riktning mot aktivering. Även i nordiska länder ses en ökad betoning på skyldigheten att bidra som ett villkor för att vara berättigad till välfärdsstatens sociala rättigheter. Striktare aktivitetskrav uppställs ofta som villkor inom det yttersta skyddsnätets försörjningsstöd (»socialbidrag»). Högre krav ställs också på rörlighet och anpasslighet ifråga om arbetets innehåll och plats inom olika former av social- och arbetslöshetsförsäkringar (se t. ex. Gilbert 2002, Goul Andersen et al 2005, Nilsen & Kildal 2009). Denna hållning, i Sverige uttryckt genom olika synsätt på hur »arbetslinjen» ska stärkas, aktualiserar frågor om den moraliska grunden och färdriktningen för det brett omfattade idealet om en s.k. generell välfärdsstat.

Många bidrag till begreppsdiskussionen om olika välfärdsmodeller och den jämförande litteraturen om olika typer av välfärdsregimer har pekat ut den starka kopplingen mellan omfattande sociala rättigheter och medborgarskap eller, med andra ord, mellan omfördelning och universalism som ett särdrag för nordiska välfärdsmodeller (Kildal & Kuhnle 2005, Korpi & Palme 1998, Rothstein 1998, Sainsbury 1996). Mer specifikt brukar hävdas att en betoning på medborgarbaserad, generell välfärd – i motsats till snävt anställningsbaserade trygghetsarrangemang, och i motsats till mer selektiva, behovsprövade och hushållsbaserade stödformer – bidrar till att säkerställa ett stort oberoende för den enskilde individen i förhållande till såväl arbetsmarknaden (»dekommodifiering») som familjen (»defamilialisering»).

Nuvarande aktiveringstrend väcker emellertid frågan om hur träffande en sådan karakterisering av välfärdsstaten och dess mål som generella, individbaserade och till stöd för den enskildes handlingsfrihet och oberoende är i praktiken. Samtidigt kan denna be-

skrivning av en nordisk, generell välfärdstradition ge intryck av att universalismen varit mer renodlad, konsekvent och villkorlös än vad som faktiskt varit fallet. I det svenska fallet har innebörden av *arbetslinjen* växlat mellan att å ena sidan vara utgångspunkt för krav på en rättighet till meningsfullt arbete och å andra sidan en skyldighet att arbeta, ibland motiverad av argument med tydligt disciplinerande och fostrande inslag (Junestav 2007). Dess närvaro och tyngd har emellertid säkerställt att välfärdsuniversalismen inte, inom det område som rör inkomsträttigheter för vuxna och arbetsföra personer, inneburit ett krav på att skyddsnätet skall utformas på ett villkorslöst och heltäckande sätt.

Eftersom aktiveringsdebatten sällan förs på en mer principiell, normativ nivå är emellertid skälen för och emot denna villkorade universalism sällan uttalade eller systematiskt motiverade. I denna uppsats vill jag bidra till att belysa relationen mellan ett generellt välfärdsideal och aktiveringspolitik ur rättviseteoretisk synvinkel. Syftet är att med utgångspunkt i samtida rättviseteori i John Rawls fotspår formulera och genomlys ett antal kriterier för att avgränsa sociala rättigheters utsträckning, med särskilt fokus på frågan om hur utjämningssträvanden och aktiveringskrav inom det sociala skyddsnätet skall förstås utifrån denna teoribildning.

Uppgiften är att i ljuset av senare års jämlikhetsliberal rättviseteori bidra till en begreppsutredande och normativ diskussion om vad Rawls egen teori – den mest inflytelserika på området – ger uttryck för inom detta politiska fält och vilka krav som tycks följa av de rättvisekriterier han åberopar. Inledningsvis skall jag rekonstruera några olika sätt att tolka och precisera centrala argument, principer och begrepp i Rawls teori och härleda de allmänna politiska slutsatser som tycks följa av dem (avsnitt 2–4).

Genom att ställa dessa konkurrerande tolkningslinjer och deras implikationer i relation till våra överlagda moraliska intuitioner, och undersöka möjligheten att etablera ett övertygande, koherent och tillämpligt idésystem, mejslas därefter grunden ut för den riktning jag själv funnit mest fruktbar (avsnitt 5–6). Jag skisserar avslutningsvis, med utgångspunkt i Philippe Van Parijs rättviseteori,

ett synsätt på den jämlikhetsliberala rättvisans mål som ger skäl för en radikaliserad, mer inkluderande tolkning av den generella välfärdens ideal.

2. Social rättvisa som *effektivitetskänslig turegalitarism*

LÅT OSS, INNAN vi närmar oss viktiga positioner i denna debatt om rättvisa och inkomsträttigheter ringa in några av de centrala mål och värden som står på spel. Det finns förstås många möjliga sätt att precisera den moraliska och politiska grunden för vad som brett och förenklat kan kallas nordisk universalism inom välfärdspolitiken. En användbar utgångspunkt för att försöka precisera det underliggande berättigandet av detta slags normativa och institutionella ramverk, och de ibland motstridiga intuitioner som aktualiseras i dessa debatter, är John Rawls teori om rättvisa (Rawls 1971, Rawls 1996, Rawls 2001). Denna teori förser oss med ett kraftfullt sätt att ge uttryck för och rättfärdiga ambitionen att etablera generella fördelningspolitiska arrangemang för materiell jämlikhet på ett sätt som samtidigt fäster stor vikt vid ekonomisk effektivitet.

Den mest berömda komponenten av Rawls teori, och den jag främst skall uppmärksamma i denna uppsats, är den s.k. differensprincipen som (enkelt uttryckt) slår fast att *ojämlikheter är godtagbara endast om de är till gagn för de sämst ställda*. Debatten om hur grunden för Rawls slutsatser bäst skall tolkas och preciseras är komplex. Diskussionens förgreningar och ståndpunkter är många. Enligt en inflytelserik, s.k. »turegalitär», tolkning av Rawls teori – preciserad i olika riktningar av bland andra Richard Arneson, G.A. Cohen, Philippe Van Parijs och John Roemer – är den starka jämlikhetstendensen i Rawls teori i grunden motiverad av en observation om slumpartade omständigheters väldiga betydelse för människors livsmöjligheter och ställningstagandet att denna typ av tur- eller slumpbaserade ojämlikheter är godtyckliga ur moralisk synvinkel.

Jag skall utgå från att denna turegalitära argumentationslinje fångar *en* väsentlig aspekt av ett övertygande Rawls-baserat jämlikhetsideal. Detta motsäger inte att det finns andra, mer relationella och sociala dimensioner av jämlikhetens ideal – inte sällan bundna

till självrespekt, icke-dominans och värdighet – som måste komplettera och ibland övertrumfa nämnda, turegalitära krav på ekonomisk rättvisa (jfr. Anderson 1999, Scheffler 2005, Wolff & De-Shalit 2007). Jag diskuterar sådana dimensioner av egalitär rättvisa på annat håll men lämnar dem här åt sidan för att helt kunna fokusera på innebörden av en rättvis fördelning av den ekonomiska grunden för människors möjligheter (Birnbäum 2010a).

Det ter sig för de flesta rimligt att människor i någon mån får bära fördelningskonsekvenserna av sina val, t.ex. ifråga om avvägningen mellan arbete och fritid, eller om graden av risktagande i det ekonomiska livet. Rättvisan måste – med Ronald Dworkins uttryck – vara *ambitionskänslig* (Dworkin 2000, se även Burley 2004). I verkligheten är det emellertid alltid så att vissa människor i högre grad än andra tidigt förses med grunden för lukrativa talanger och förutsättningar genom en kombination av biologiska och sociala omständigheter. Vi väljer inte det föräldraengagemang, de gener, de nätverk och gemenskaper som grundlägger ojämlika förutsättningar och val i livet. Eftersom dessa – och andra – avgörande förutsättningar oundvikligen är ett resultat av omständigheter bortom vår kontroll, inte självständiga val som görs i ett tillstånd av jämlikhet, tycks det svårt att övertygande hävda att större ekonomiska ojämlikheter i våra faktiska samhällen baseras på moraliskt relevanta skillnader i preferens eller riskbenägenhet.

Även om kravet på ambitions- eller ansvarskänslighet på något vis behöver integreras i rättviseteorin ger oss nämnda turegalitära argument ett starkt skäl till försvar för den Rawlska hållningen att utgångspunkten i frågor om fördelningsrättvisa måste vara en långtgående strävan mot jämlik fördelning. När vi beaktar konsekvenserna av en mycket radikal jämlikhetspolitik, till exempel för arbetsincitament och produktivitet, kan det dock visa sig att strikt jämlikhet skulle innebära effektivitetsförluster som ter sig orimliga. Ett tydligt exempel på en sådan orimlig effektivitetsförlust är en situation där den sämst ställda kategorin i en mycket jämlik fördelningsstruktur har en långt sämre levnadsstandard än man skulle ha haft under villkor som accepterar vissa produktionsfrämjande ojämlikheter.

Ett rättvisekrav på *effektivitetskänslighet* kan i ljuset av detta motivera ståndpunkten att vi trots allt även bör godta nämnda slags tur-baserade ojämlikheter *om* det bidrar till att ge en absolut levnadsstandard som är mer fördelaktig, i synnerhet för de sämst ställda (jfr White 2007: 21–24, Van Parijs 2009a). Med Rawls kan detta formuleras som att vi i samhällets grundläggande fördelningsfrågor skall godta »maximin» som allmän tumregel i dessa beslut, dvs. att bland konkurrerande arrangemang välja det alternativ där det *sämsta* utfallet är så fördelaktigt som möjligt. För mina syften i denna uppsats skall jag godta att dessa krav på att (1) utjämna turbaserade ojämlikheter, på ett (2) ambitions- och (3) effektivitetskänsligt sätt utgör bärande delar av det jämlikhetsideal som skall vägleda oss i frågor om fördelning, välfärdspolitik och aktivering. Frågan är nu hur sådana generella hållpunkter skall preciseras för att kunna förse oss med rimliga och politiskt användbara riktlinjer. Det är till denna utmaning jag nu skall vända mig.

3. Tre tolkningar av differensprincipen

ENLIGT EN FÖRSTA tolkning av differensprincipen skulle dess krav bäst tillgodoses genom att inkomstfördelningen i samhället utformas så att den person som har allra lägst inkomstnivå garanteras en så hög levnadsstandard som möjligt. Tanken bakom denna tolkning, kanske den vanligaste i litteraturen, är att målet måste vara någonting i stil med kontinuerligt *jämlika inkomster* men att ojämlikheter bör godtas om detta – när effektivitet beaktas – gör den allra lägsta inkomsten högre än vad en strikt jämlikhetspolitik skulle medföra.

Med ett sådant kriterium kan det tyckas svårt att hamna i en annan slutsats än att en garanterad minimiinkomst till varje invånare, på en relativt hög nivå, måste spela en betydelsefull roll i en godtagbar välfärdsolitik (detta bygger vidare på Birnbaum 2008: kap. 2). Hur kan vi försäkra oss om att den person som har det allra sämst får det så bra som möjligt utan att etablera ett system som garanterar en inkomstnivå som ingen faller under? Vid trygghetssystem som bygger på arbetsvillkor och/eller någon mer komplex form av

behovsprövning kan man vara säker på att överföringarna inte når ut till alla låginkomsttagare. Anspråk från nödställda riskerar på olika vis falla mellan stolarna. Känslor av skam, brist på information, kunskap eller handlingskraft gör att vissa människor inte ansöker om de medel de är berättigade till eller misslyckas fullgöra de motprestationskrav som knyts till dem.

Borde det alltså inte stå klart att differensprincipen måste rekommendera ett system med mer eller mindre automatiska inkomstöverföringar, till exempel genom en form av medborgarlön/grundinkomst till varje invånare (ofta kallat »basic income» eller »demogrant») eller en s.k. negativ inkomstskatt (som utan arbetskrav förser varje låginkomsttagare med ett inkomstillägg som gradvist trappas ner vid stigande inkomst)? Denna typ av heltäckande system, som var ett populärt alternativ när *A Theory of Justice* kom ut (med förespråkare så olika som James Tobin och Milton Friedman), nämndes också flera gånger av Rawls som en av teorins möjliga implikationer (se t.ex. Rawls 1971: 275).

En del av de skäl han anförde för differensprincipens utjämningskrav kan också naturligt förstås som ett försvar av en sådan jämlikhet i ekonomiskt utfall (snarare än jämlikhet i möjligheter). Som argument mot förtjänstbaserade föreställningar om rättvisa betoade han till exempel att inte bara människors förmågor utan också deras *vilja* att anstränga sig kan hänföras till omständigheter över vilka vi saknar kontroll (t.ex. uppfostran, förebilder och naturliga förmågor) (Rawls 1971: 312). Att något i stil med detta konsekventa, utfallsegalitära krav på (effektivitetskänslig) inkomstutjämning tycktes följa av hans differensprincip har antagits och ofta kritiserats i en omfattande litteratur, tidigt av t.ex. Richard Musgrave (1974), senare i inflytelserika läsningar av tänkare som Ronald Dworkin, Will Kymlicka och Samuel Scheffler (se t.ex. Kymlicka 2002 och Scheffler 2003: 11).

Enkelt uttryckt är anklagelsen att denna förtjänstkritiska tolkning av egalitär rättvisa, där några djupare moraliska argument för rättvisa inkomstojämlikheter saknas, inte är känslig för våra moraliska intuitioner om ambitionskänslighet. Strider det inte mot våra

överlagda övertygelser om social rättvisa att omfördela resurser från den som *väljer* att arbeta mycket och intensivt till den som *väljer* att arbeta så lite som möjligt om bägge initialt är jämlikt utrustade (ett fall som är principiellt väsensskilt från kravet på omfördelning till den som är ofrivilligt arbetslös)?

Mycket ofta förbises emellertid i denna diskussion att Rawls inte stod svarslös inför denna typ av kritik och inte själv ville identifiera sig med den position som kritiserades. Han preciserade inte – som så ofta antas – sin differensprincip och sitt övergripande motstånd till rättvisa som förtjänst som ett ställningstagande för att den allra lägsta månads- eller årsinkomsten, t. ex. samhällets yttersta försörjningsstöd, skulle vara ett så högt villkorslöst stöd som möjligt. Som argument för det orimliga i att endast uppmärksamma människors inkomstnivå formulerade Rawls själv exemplet att den som föredrar att ägna sina dagar åt att surfa längs Malibus stränder framför heltidsarbete då skulle höra till »de sämst ställda» och i rättvisans namn (på grund av sin låga inkomst) kunna göra anspråk på offentliga resurser.

Ett enkelt sätt att komma till rätta med problemet – som Rawls nämnde flera gånger utan att själv utforska det i detalj – tycktes honom vara att helt enkelt inkludera fritid i den lista av primära nyttigheter som måste beaktas i rättvisekalkylen (Rawls 1996: 181–182, fn9; 2001: 179; för ett senare försvar av denna linje, se Farrelly 2007: 147–152; för en utmärkt tolkningsdiskussion, se Van Parijs 2003a). En surfare som frivilligt avstår från arbete får förvisso i avsaknad av omfördelning lägre inkomst än den minst privilegierade arbetaren. Men det följer inte att den *inkomstojämlikhet* som därmed uppstår skulle ge upphov till någon orättvis ojämlikhet eftersom surfaren har något värdefullt som arbetaren saknar, nämligen mer fritid. Värdet av inkomst och fritid kan helt enkelt preciseras och viktas på ett sådant sätt att heltidssurfaren och den minst privilegierade heltidsarbetaren ur jämlikhetens synvinkel kan anses ha det lika gott ställt.

Rawls tänkte sig därmed att vi kan dra slutsatsen att det rimligaste sättet att precisera differensprincipens krav skulle motivera

ett arrangemang som förser arbetare och ofrivilligt arbetslösa med en adekvat minimiinkomst men att våra surfare och andra arbetsovilliga utestängs från offentliga medel. Att denna tydliga arbetslinje skulle följa av Rawls differensprincip tycks emellertid förhastat. För att visa detta måste jag närmare introducera vissa grundbegrepp i hans teori. Den första, inkomstcentrerade tolkning av differensprincipen vi tog som startpunkt och som Rawls själv fann otillfredsställande är inte bara – som Rawls påpekar – ofullständig genom att enögt fokusera på inkomstnivåer och därmed förlora andra resurser, såsom fritid, ur sikte (en fråga jag återkommer till i nästa avsnitt). Den lämnar också alltför stor oklarhet ifråga om (a) tidsramen för analysen, och (b) definitionen av de sämst ställda, för att ge en grund för klara slutsatser ifråga om det ekonomiska skyddsnätets utformning.

En närmare genomlysning av teorins struktur med avseende på dessa två dimensioner ger oss skäl att förstå Rawls teori och dess rekommendationer på ett annorlunda sätt. Trots den första tolkningslinje som skisserades ovan, och dess väldiga inflytande i litteraturen, tycks det faktiskt tydligt att det kriterium som dominerar Rawls egen (delvis motsägelsefulla) framställning *inte* är ett krav på kontinuerlig jämlikhet i fördelningen av de materiella resurser människor har, t.ex. i form av månadsinkomster. Sedan de tidigaste presentationerna av differensprincipen är det som teorin tar sikte på istället en jämlikhet i människors *livsutsikter* (»life prospects«). Inte sällan beskrivs målet mer specifikt som att göra de förväntningar som kan knytas till samhällets minst privilegierade »befattningar», »ämbeten» eller »positioner» så fördelaktiga som möjligt (t.ex. Rawls 1967/2009: 238, se även Casal 2007, Schaller 1998, Van Parijs 2003a).

Jag skall argumentera för att denna tyngdpunktsförskjutning öppnar för två andra intressanta tolkningslinjer, utöver vår första Rawls-position, i frågan om inkomststöd som leder till andra politiska slutsatser. Den andra tolkningsmöjligheten knyter en utfallsegalitär orientering mot generell ekonomisk utjämning till det långsiktiga tidsperspektiv som signaleras av Rawls fokus på människors

livsutsikter enligt följande: Om vi tar ett jämlikt resursinnehav som utgångspunkt för våra resonemang om fördelningsrättvisa gör det långsiktiga tidsperspektivet att materiella ojämlikheter vid en specifik tidpunkt (t.ex. att en nödställd person som söker samhälls hjälp för ögonblicket har en mycket lägre månadsinkomst än många andra) nu ter sig oproblematiska ur rättvisans synvinkel *om* vi kan förvänta oss att sådana fluktuationer skulle vara av relativt tillfälligt slag och att människors materiella belägenhet tenderar att jämna ut sig över ett helt liv (jag utforskar detta närmare i Birnbaum 2010a).

Att en persons ingångslön är lägre än den lön man vid normal arbetsinsats når efter ett antal års arbete, eller att antalet semesterdagar man har tillgång till blir fler vid högre ålder, skulle uppenbarligen te sig orättvist om målet är jämlikhet i värdet av de tillgångar olika människor faktiskt har vid en given tidpunkt. Men så snart man intar det långsiktiga perspektiv Rawls inbjuder oss till framstår sådana resursskillnader i ett annat ljus om, som sagt, vi kan anta att de normalt just är tillfälliga och endast återspeglar att man befinner sig i olika livsskeden.

Låt oss nu till denna långsiktiga jämlikhetsanalys lägga kravet på effektivitetskänslighet. Skälen för effektivitetsbaserade avvikelser från en jämlik resursfördelning (i syfte att ge ett så fördelaktigt utfall som möjligt för de sämst ställda) måste nu bedömas med en hel livscykel i åtanke. Det är inte särskilt djärvt att tänka sig att ojämlika månadsinkomster av nämnda slag kan fungera som drivkrafter för arbete som gör den minst bemedlade personens långsiktiga resursutfall (t.ex. uppskattat som ett genomsnitt av denna persons inkomst över ett helt liv) högre än vad som skulle uppnåtts med en fördelning som kontinuerligt är mer sammanpressad. Effektivitetshänsyn kan genom detta argument göra slutsatsen starkare: Sådana resursojämlikheter tycks nu vara någonting differensprincipen uppmanar oss att aktivt bejaka. Rättvisebedömningen av konkurrerande välfärdsarrangemang måste alltså i denna tolkning baseras på en prognos över hur *det långsiktiga resursutfallet för de minst bemedlade personerna, sett över en hel livscykel*, påverkas av de reformprogram vi överväger.

Innan jag undersöker denna ståndpunkt vidare vill jag uppmärksamma en tredje tolkningslinje. Denna kombinerar fokusförskjutningen mot människors livsutsikter med en särskild förståelse av begreppet sociala positioner. Liksom idén om livsutsikter figurerar detta begrepp ständigt i Rawls beskrivningar av de sämst ställda men med varierande innebörd. Ofta används ordet hos Rawls själv för att beskriva den klass eller inkomstkategori människor »föds in i» (t.ex. Rawls 1967/2009: 238, Rawls 2001: 59, 65–66). Van Parijs har emellertid nyligen gjort en annan läsning som ger oss vårt tredje alternativ. Han ger oss skäl för att den mest övertygande och sammanhängande rekonstruktionen av Rawls system (ej att förväxla med Van Parijs egen teori, till vilken jag återkommer), genom kopplingen till sociala positioner, innebär en rättvisteori som är långt mer möjlighetsegaltär (i motsats till utfallsegaltär) – i våra termer *ambitionskänslig* – än vad som vanligen antas (Van Parijs 2003a: 213–216, Van Parijs 2009b: 5f).

Jag har hittills förutsatt att »de sämst ställda» hos Rawls är en kategori personer som uttömmande definieras av den andel nyttigheter den har eller kan förväntas få. Om vi följer Van Parijs skall emellertid begreppet social position förstås som ett ställningstagande för att det som är relevant ur rättvisesynpunkt är de förväntade primära nyttigheterna hos dem som har de minst privilegierade *yrkena eller befattningarna* över en hel livscykel. Skillnaden är betydelsefull. Den får nämligen konsekvensen att fattiga personer som väljer att inte ha eller söka någon relevant befattning (eller inte kan förväntas nå de livsutsikter som är knutna till de minst privilegierade positionerna för att man helt enkelt lämnar befattningarna ifråga) nu helt faller utanför de kategorier Rawls teori uttalar sig om. Detta tycks alltså erbjuda ett elegant sätt att införliva kravet på ambitionskänslighet i teorins grundläggande byggstenar och, alldeles utan att lyfta in Rawls argument om fritid i bilden, lämna surfarens resursanspråk utanför rättvisans domän.

4. Differensprincipen tillämpad på livsutsikter: Vad följer?

VILKA NÄRMARE SLUTSATSER verkar då följa av perspektivskif-

tet mot livsutsikter för frågan om det sociala skyddsnätets utformning? Och förefaller implikationerna av våra två senare tolkningar rimliga när vi ställer dem i relation till övriga antaganden och övertygelse som utgör provisoriska fixpunkter i vår analys? Människors livsutsikter påverkas förstås av många och svåröverblickbara omständigheter men utformningen av det ekonomiska skyddsnätet är onekligen en av dem. Oavsett om vi främst intresserar oss för de minst privilegierade personernas (dvs. varje medborgares) förväntade inkomst- och förmögenhetsutveckling över ett helt liv, eller utvecklingen för dem som innehar de minst förmånliga sociala befattningarna tycks vi nu få vissa uppenbara skäl för en tydligt aktiveringsinriktad politik.

Enligt en argumentationslinje till försvar för detta måste det vara av stor betydelse att främja en stark förankring på arbetsmarknaden, en stor arbetsvolym och att människor genomgår produktivitetshöjande utbildning för att försäkra sig om att de sämst ställda får en så hög förväntad levnadsstandard som möjligt (jfr Schaller 1998: 371, 382). När detta kriterium används kan det vara berättigat att inte bara knyta tydliga aktivitetsvillkor till försörjningsstödet utan också låta dess nivå sjunka tämligen lågt *om* det skulle visa sig att det ger mer förmånliga långsiktiga utsikter. Tanken bakom ett sådant argument är välbekant: Riskerar inte höga ersättningsnivåer med inga eller begränsade aktivitetsvillkor att ge lägre arbetsförmåga och produktivitet hos många och kanske en smak för levnads sätt som fäster liten betydelse vid lönearbete? I förlängningen får vi kanske färre arbetade timmar, mindre att fördela och en miljö där människor överlag har sämre förmåga att bidra till en högre lägstanivå.

Överföringar till heltidssurfare är enligt vår andra tolkning till nackdel för de minst bemedlades materiella utsikter över en hel livscykel och bör därför undvikas. Detta argument måste utvecklas varsamt för att kunna drivas i hamn. Om vi verkligen ger en strikt prioritet åt de enskilda personer som har allra sämst utsikter ter sig nämnda argumentation för en tydlig arbetslinje problematisk eftersom *en och annan* person nu helt eller delvis riskerar falla ige-

nom fördelningssystemen på ett sätt som inte varit fallet med ett villkorslöst inkomstgolv. Argumentet kan dock räddas om vi följer Rawls tendens att tillåta en viss flexibilitet på denna punkt. I de flesta formuleringar knyter han differensprincipens mål till personer som är »representativa» för låginkomstgrupper (t.ex. Rawls 2001: 65).

I vår tredje tolkning tycks, som redan noterats, surfarnas anspråk falla utanför rättviseteorins ram eftersom denna nu avser utsikter knutna till *sociala positioner*, inte de sämst bemedlade personernas resursinnehav. Rawls, Farrelly och andra som velat undvika surfarinvändningen genom att inkludera fritid bland relevanta primära nyttigheter verkar alltså missbedöma behovet av en sådan revidering för att uppnå önskad slutsats. Mer slutgiltiga policyrekommendationer kan emellertid inte formuleras förrän vi närmare preciserat vilka primära nyttigheter som är relevanta ur differensprincipens synvinkel. Så länge vi uteslutande intresserar oss för den materiella levnadsstandarden för de minst privilegierade verkar nämnda skäl för en robust arbetslinje följa naturligt av det långsiktiga tidsperspektivet. Att en övertygande rättviseteori måste beakta mer än så tycks dock uppenbart.

Som vi sett lyfte Rawls själv fram ensidigheten i denna materiella tyngdpunkt som argument för att surfaren har något värdefullt som heltidsarbetaren saknar, nämligen fritid. Att inkludera fritid i vårt index av primära nyttigheter gör dock att analysen kompliceras på ett sätt som dessvärre gör att klara slutsatser blir omöjliga att dra. Det finns ju en klar motsättning mellan att maximera inkomst (genom en hög arbetsvolym) och att maximera fritid. När vi nu beaktar att människor i ett öppet och pluralistiskt samhälle omfattar olika värderingar ifråga om betydelsen av fritid, arbete och konsumtion uppstår därtill frågan om hur rättviseteorin skall förmå respektera människors varierande preferenser i sådana avvägningar.

I vår andra Rawls-tolkning, som uppmärksammar personers förväntade resursutfall över en livscykel, uppstår här en tydlig spänning i relation till en sådan liberal målsättning. Skälen för aktivtiveringspolitik bygger ju här på idén att människor skall motive-

ras till vissa värderings- och beteendemönster (t.ex. att ha en hög ambitionsnivå ifråga om arbetsintensitet) för att deras handlingar långsiktigt skall leda i en riktning som är maximalt gynnsam för de sämst ställda. Men när vi nu väger in fritid, och det liberala målet att uttrycka respekt för olika sätt att värdera inkomst, arbete och fritid ställs ett sådant argument inför ett stort problem.

Det är svårt att motivera styrning och paternalistiska instrument för syften som många av dem som berörs av åtgärderna *inte själva delar eller identifierar sig med*. Varför skall till exempel en fattig individ som vill ha så mycket fritid som möjligt förväntas vara lojal mot strikta aktiveringsvillkor som syftar till att motivera dem och andra att nå mål de inte själva delar, i detta fall att den lägsta genomsnittliga inkomsten över ett liv skall bli så hög som möjligt, även om det sker på bekostnad av deras utsikter till fritid (som de värderar långt högre)?

Kanske kan detta problem med att motivera aktivitetskrav och styrning för syften som många inte delar lindras när vi tillskrivit fritid större betydelse vid preciseringen av det sämsta utfallet över ett helt liv. Att ta hänsyn till fritid måste ju rimligen betyda att vi i denna viktning inte bara uppmärksammar människors materiella utsikter, utan även deras möjligheter att disponera sin tid fritt, t.ex. genom att i vår prognos över förväntat resursutfall för de sämst ställda beakta semesterrättigheter, normalarbetstidens längd, pensionsrättigheter, möjligheter till sabbatsår, deltidsarbete osv.

Detta innebär dock att konsekvenserna av att bejaka fritid som primär nytta knappast blir vad Rawls själv förväntade sig. Tvärtom tycks argumenten för en strikt arbetslinje luckras upp när detta steg tas vid analysen av livsutsikter. Vad som utifrån målet om att maximera den lägsta inkomst/förmögenhetsnivån är problematiskt – en större frihet att välja vad man vill arbeta med, hur mycket och, mer generellt, friheten att disponera sin egen tid – måste nu, åtminstone delvis, förstås som någonting värdefullt. Rawls argument mot inslag av mer villkorsfri fördelning kan därmed i en långsiktig analys av konsekvenserna av olika fördelningsarrangemang bli ett argument *för* den, beroende på hur konsumtion och fritid

viktas, vilka empiriska antaganden som görs om hur livsutsikterna påverkas av olika arrangemang, och hur den sämst ställda kategorin preciseras.

En mer specifik slutsats i denna riktning – att en helt universell och villkorslös grundinkomst (»medborgarlön») måste accepteras – har utifrån liknande överväganden preciserats av Van Parijs inom ramen för vår tredje Rawls-tolkning (Van Parijs 2003a: 219–220, Van Parijs 2009b: 5f). Argumentet är kortfattat men avser konsekvenserna av den förhandlingsmakt människor förses med i olika fördelningspolitiska miljöer. Hans tanke är att om människor har frihet att helt avstå från arbete utan att äventyra sin försörjning kommer detta ge dem med minst privilegierade befattningar långt större utsikter till fritid över livscykeln. Med en sådan inkomstström att luta sig emot kan man ju i högre grad ställa krav på kortare arbetstider, sabbatsår osv. jämfört med om mer eller mindre strikta arbetslinjer tillämpas.

5. Ansvar, reciprocitet och de sämst ställda

JAG ÅTERKOMMER STRAX till rimligheten i detta, men vi kan nu konstatera att varken en strikt arbetslinje eller en mer villkorslös universalism kan utropas till klar segrare när våra frågor om aktivering och utjämning placeras i en Rawls-bedömning av livsutsikter i olika system. Vi har också grund för andra slutsatser som påverkar färdriktningen för rimlighetsbedömningen av nämnda tolkningslinjer. Rawls sätt att omformulera teorin för att inrymma fritidens värde ger oss mycket öppna slutsatser och, därmed, begränsad vägledning. Särskilt i vår andra (långsiktiga utfallsegalitära) tolkning påvisar uppmärksammandet av fritid också problem i relation till teorins liberala avsikter och målet att avstå från styrning baserad på specifika föreställningar om det goda livet (dvs. vad som ofta betecknas »perfektionism»).

På den punkten kan en intressant skillnad mellan den andra och den tredje tolkningen noteras som blottlägger intuitioner till den senares fördel. Den linje som uppmärksammar sociala positioner snarare än personer i allmänhet motiverar inte arbetskrav paterna-

listiskt som ett sätt att få människor att godta beteendenormer och aktiviteter som styr dem till ett visst utfall (som de i många fall inte själva, när de uppoffringar som krävs beaktas, kan förväntas eftersträva eller identifiera sig med). Istället impliceras ett argument om ansvar som är lättare att förena med det liberala kravet på respekt inför olika livsideal och varierande värderingar av hur målkonflikter mellan arbete, inkomst och fritid skall hanteras. Skälet för att fattiga måste avkrävas arbete för att berättigas till stöd förstås nu rimligen som grundat på en princip om att personer som gör anspråk på sociala resurser har en *ansvarsbaserad* skyldighet att bidra. Jag skall nu vända mig till en närmare analys av denna fråga om ambitionskänslighet.

Ett sätt att precisera argumentet för att den som avstår från sociala befattningar också förlorar rätten till resurser handlar om reciprocitet: För att rättmätigt göra anspråk på resultatet av andra medborgares arbetsinsatser inom ett givet samarbetssystem måste man göra vad man kan för att ge någonting i gengäld (Mead 2005, White 2003). Ett sådant argumentationsspår kan, som Stuart White visat, fruktbart hämta stöd i Rawls karakterisering av samhället som ett samarbetssystem för »ömsesidig nytta».¹ Att godta en sådan precisering av differensprincipens mål förser oss med skäl till försvar för Rawls möjlighetsegalitära tendens att knyta jämlikhetsteorin till utsikter knutna till sociala befattningar.

Inkomstöverföringar till personer som är arbetsföra men icke-arbetande ter sig nu exploaterande och därmed orättvist. Detta innebär inte nödvändigtvis ett avgörande argument mot en mer villkorlös och heltäckande universalism. Som framgår av nämnda argument om fritid *kan* det ju alltså finnas indirekta skäl att förse människor med en inkomst även om de inte söker någon social befattning. Att avstå från olika typer av riktade motprestationskrav innebär då att se mellan fingrarna och godta ett visst mått av »exploaterande» överföringar för att detta trots allt antas göra större nytta än skada när andra, tyngre vägande rättvisemål beaktas.

Jag har själv argumenterat för att det även inom Rawls teori finns goda grunder, när vi beaktar den avgörande betydelsen av *självres-*

pekt, för att motivera inslag av villkorslösa och generella stödformer även om detta skulle ske till priset av ett visst mått av exploatering (Birnbaum 2010a). Van Parijs argument om att en sådan slutsats skulle följa *enbart* av överväganden om fritid tycks mig emellertid skört. Det finns ju olika sätt att ge utrymme för mer fritid inom olika sociala positioner. Om vi, på nämnda Rawlska grunder, verkligen bedömer att exploatering utgör en stor och viktig moralisk kostnad i denna balansakt är denna typ av argument sårbart för invändningen att det måste finnas andra sätt att effektivt skydda fritidsintressen på ett sätt som *samtidigt* undviker denna reciprocitetskränkning. Vore det till exempel då inte bättre med en politisk agenda som kombinerar arbetsvillkor med en kortare normalarbetsvecka?

6. Rättvisa som gåvoutjämning: Van Parijs kontra Rawls

FRÅGAN OM I vilken utsträckning ett grundlager av villkorslös och generell fördelningspolitik kan sägas möjliggöra och reproducera exploatering i en relevant mening beror emellertid på hur vi mer specifikt begreppsliggör och operationaliserar målet för rättvisans möjlighetsegalitära komponent. Jag skall nu avslutningsvis ge skäl för att vi bör distansera oss från nämnda Rawlska (reciprocitets- och positionsbaserade) sätt att precisera differensprincipens krav utan att därmed överge den övergripande motivation som tycks vägleda Rawls projekt. Jag skall i det sammanhanget kort presentera den föreställning om gåvoutjämning (»gift equalisation») som företräds av Philippe Van Parijs och argumentera för att den har ett antal fördelar när den kontrasteras mot vår Rawlska ståndpunkt.

Dessförinnan skall jag dock säga något om bedömningskriterierna vid en sådan teorigranskning och vad jag uppfattar som en viktig och attraktiv utgångspunkt som dessa två teorier tycks dela. Deras rättviseprojekt syftar till att identifiera vägledande principer och riktlinjer för praktisk-politiska syften (jfr Scheffler 2003: 28). Tanken är inte »bara» att identifiera abstrakta övertygelser och principer om rättvisa utan också att omsätta dem i en uppsättning generella men tillämpliga regler för att identifiera rättigheter och

skyldigheter.² Detta mål ger en annorlunda tyngdpunkt än den vi känner från vissa andra bidrag till senare års filosofiska debatter inom rättviseteorins område. Mer specifikt behöver då den information som deras tillämpning förutsätter i princip vara tillgänglig och verifierbar. Riktlinjernas generella karaktär gör att de bilda och begrepp av ekonomin de vilar på – och som utgör en nödvändig grund för deras rekommendationer – oundvikligen är stiliserade men de måste samtidigt stå i samklang med empiriska förutsättningar i den typ av ekonomier som kriterierna avser att vägleda.

Dessa praktiska krav kan kort illustreras genom att beakta två typer av resonemang om egalitär rättvisa som är centrala i den politisk-filosofiska debatten. För det första: Den relevanta dimensionen av ojämlikhet rör, menar många, människors personliga förutsättningar att nå ett tillstånd av lycka eller välbefinnande. För att vara ambitionskänslig preciseras denna hållning ofta (t.ex. av Richard Arneson och G.A. Cohen) i ståndpunkten att det relevanta är en ojämlik *möjlighet* till välbefinnande: Utjämning är endast påkallad om ett ojämlikt utfall inte är självförvållat. För det andra: Det begreppsliga skelettet i teorier för att analysera dessa och andra ojämlikheter är mycket ofta en bild av det ekonomiska systemet där människors olika möjligheter väsentligen definieras med hänvisning till den produktivitet eller potentiella inkomst som ges av de »talanger» (eller »personliga resurser») man försetts med i ojämlik grad (t.ex. Dworkin 2000, White 2003). Den ideala rättvisans kärnuppgift identifieras i denna talangbaserade familj av teorier som att beskatta högproduktiva personer i syfte att bekosta en selektiv kompensation till personer med mindre fördelaktiga talanger.

Nämnda synsätt väcker en mängd besvärliga, grundläggande frågor om ansvarsfördelningen mellan individ och stat ifråga om människors förutsättningar till välbefinnande (är det *statens* uppgift att göra mig lycklig?), om hur en förmåga eller oförmåga till hög inkomst skall vägas mot andra fördelar i livet när människors personliga resurser jämförs, om integritetsskydd (är beskattning baserad på »talanger» förenlig med rätten till sina egna förmågor?). Min nuvarande poäng är dock en annan: Det är ju i normala fall svårt att

se hur denna typ av finmaskiga distinktioner om vem som (stabil) har större utsikter till välbefinnande eller vad som är självförvållat och inte kan fungera för politiska syften utan något i stil med en allvetande Gud för att urskilja en sådan teoris praktiska krav.

När det gäller potentiell inkomst finns måhända tydliga fall där bedömningar låter sig göras av talangers produktivitet och okontroversiellt motivera vissa riktade resurskrav (t.ex. ifråga om vissa handikapp och sjukdomar). På det hela taget tycks detta emellertid vara en problematisk och ofta vilseledande begreppslig utgångspunkt för att identifiera relevanta ojämlikheter och jämföra individers utsikter. En förmåga är förstås en nödvändig förutsättning för att kunna få en förmånlig anställning och många andra materiella fördelar. Men den är långtifrån tillräcklig. Vilka förmågor som ger ekonomisk utdelning, hur mycket och vilket spektrum av möjligheter de förser en individ med är därtill helt och hållet beroende av en mängd komplicerade och ofta flyktiga yttre omständigheter (jfr Rawls 1974/1999: 253, Van Parijs 2003b: 206f). En given förmåga kan vara extremt lukrativ eller tvärtom ge ytterst svaga utsikter på arbetsmarknaden beroende på sammanhang och snabba fluktuationer: t.ex. vilka sociala nätverk och personliga kontakter man tillgång, vilken språklig och kulturell kontext man verkar i, vilka personlighetsdrag man har samt hur dessa samverkar med andra personers egenskaper och förmågor på ett produktivt sätt.

Det är i ljuset av dessa observationer jag vill placera argumenten för de två, mer praktiskt inriktade sätt att omvandla abstrakta krav på utjämning av moraliskt godtyckliga ojämlikheter till politiska riktlinjer som representeras av Rawls och Van Parijs. Vad som är relevant för Rawls politiska syften är inte ett inre tillstånd av välbefinnande utan en objektivt identifierbar belägenhet ifråga om en uppsättning externa tillgångar (»primära nyttigheter») – inkomst, fritid, förmögenhet osv. – som kan kartläggas ur den offentliga politikens synvinkel (se t.ex. Rawls 2001: 59–61, fn.26). Hans tanke att som utgångspunkt för rättvisebedömningar uppmärksamma de resursutsikter som är knutna till människors sociala befattningar undviker kravet på distinktioner grundade på potentiell inkomst.

Olika personer kan ha en befattning med samma oförmånliga utsikter för att man inte förmår ta några andra jobb eller för att man inte vill, för att man saknat föräldrastöd eller haft alla tänkbara förbilder och kontaktnät men inte tagit vara på sina möjligheter.

Den befattningscentrerade Rawls-positionen ter sig därmed som en mer grovhuggen men mer användbar utgångspunkt när vi inför verklighetens och politikens till synes ofrånkomliga begränsningar försöker begreppsliggöra relevanta ojämlikheter. Den tycks emellertid lämna en hel del att önska. Den frammanar till att börja med bilden av en värld där alla människor har tillgång till mer eller mindre fasta befattningar som förser individer med tydligt utstakade karriärvägar över en livsbana till vilka pålitliga prognoser om primära nyttigheter kan knytas. Men utjämning av sådana »utsikter» och »förväntningar» ter sig inte särskilt betryggande när det faktum att man idag har tillgång till en viss befattning inte är en säker grund för att man imorgon gör det om man bara utför en normal arbetsinsats. Van Parijs har lyft fram det problematiska i att endast uppmärksamma förväntade utsikter knutna till *positioner* så snart det finns många som ställs inför långa perioder av arbetslöshet eller deltidsarbete, och när man beaktar att karriärvägar ofta tar slut eller – som i dagens föränderliga och flexibla ekonomer – tar sig mycket svårförutsägbara former (Van Parijs 2009b: 14).

Till detta måste läggas att denna bild ter sig än mer problematisk när vi beaktar alla de nödvändiga samhällsinsatser som görs utanför arbetslivet och därmed lämnas oregistrerade av en begreppsapparat som endast uppmärksammar ojämlikheter mellan stadiga, formella positioner man kan knyta vissa förväntningar till. Jag vågar inte uttala mig om i vilken mån föreställningen om stabila »positioner» som basen för människors livsutsikter på ett rimligt sätt fångade ojämlikhetsstrukturer i typiska (manliga?) liv i USA under 1950- och 60-talen när Rawls tidiga versioner av detta argument utarbetades. Men att den illa infångar många av de livsöden och intressen inom de rörliga ekonomier inom vilka vi idag söker rättviseteoretisk vägledning och att den förlägger utjämningskrav utanför rättvisans domän så snart behövande personers samhällsinsatser i hög grad

sker utanför formaliserade befattningars ram – vilket oftare gäller kvinnor än män – kan knappast betraktas som smärre avvikelser från en i övrigt rimlig, stiliserad bild.

En sådan positionsbaserad begreppsram för rättviseteorin lämnar därutöver den väldiga mängd moraliskt godtyckliga omständigheter som präglar fördelningen bortom arbetslivet – till exempel i form av privata överföringar – utanför analysramen. Den tycks mig på det hela taget svår att sammanjämka med de Rawlska skäl för jämlikhet vi tog som utgångspunkt. Rawls teori drivs av en icke-utilitaristisk idé om varje människas okränkbarhet och ger vid första påseendet en radikal prioritet åt de sämst ställda personerna (Rawls 1971). Men om vi nu avviker från vår initiala Rawls-tolkning genom att inte bara fokusera långsiktiga *utsikter* snarare än faktiska utfall (vilket är helt förenligt med att vissa i perioder är mycket fattiga), hos *representativa* personer (vilket är helt förenligt med att enskilda personer helt tillåts falla igenom alla system så länge den sämst ställda *kategorin* i stort har det bättre), utan också uppmärksammar *positioner* snarare än personer i allmänhet (med de stora och avgrundsdjupa glipor som därmed slås upp i det »maximin»-golv vi tog som utgångspunkt) distanseras teorin steg för steg alltmer från faktiska människors ekonomiska belägenhet.³

Vi har tidigare noterat att Rawls position ger begränsad politisk vägledning när fritid lyfts in i bedömningen eftersom den inte på något sätt antyder hur värdet av fritid skall viktas mot inkomst och förmögenheter. Ett kraftfullt alternativ erbjuds i ljuset av dessa synpunkter av ett annat praktiskt sätt att begreppsliggöra relevanta ojämlikheter och precisera differensprincipens målsättning: Istället för att bygga rättvisan på förväntningar knutna till sociala befattningar kan vi med Philippe Van Parijs identifiera en av rättvisans kärnuppgifter på följande sätt: utjämna människors tillgång till värdet av *gåvoliknande externa resurser* när inte en ojämlik fördelning är gynnsam för den som har minst andel av sådana tillgångar (Van Parijs 1995, 2003b, 2009a: 156–161, 2009b).

Detta kriterium tillmötesgår vår turegalitära tanke att det är orättvist att människors möjlighet att leva ett gott liv grundas på

omständigheter av ren och skär tur («brute luck»). I ett samhälle som godtar grundläggande liberala friheter, vilket jag här förutsätter att vi bör göra, är ju sådana ojämlikheter genomgripande och till synes oundvikliga. Människor slungas ut i tillvaron med olika familjer, förmågor, relationer, nätverk, språkliga förutsättningar osv. och tillgår därmed genom en mängd svåröverblickbara omständigheter mycket ojämlika resursandelar. Människors lott i livet varierar på ett fundamentalt sätt ifråga om hur man positioneras i den spontana fördelningen av sådana yttre tillgångar, t.ex. *i vilken mån man tillgår värdet av arv, naturresurser, ekonomiska överföringar genom föräldrar eller livspartners och, inte minst, genom värdefulla jobb – fördelaktiga platser i det ekonomiska systemet – olika marknadsprivilegier.*

Idén om gåvoutjämning motiveras av observationen att människor oundvikligen gör sina val (till vilka kravet på »ambitions-känslighet» knyts) på denna massivt ojämlika och väsentligen oförtjänta utgångspunkt. Genom en sådan bred kategorisering av gåvoliknande resurser ges, jämfört med Rawls, en mindre snäv bild av vilka typer av ojämlikheter som beaktas och vi får samtidigt en mer heltäckande bild av vilka personer som omfattas av rättvisan. Van Parijs krav på att generellt och förutsägbart förse *varje person* med en jämlik andel av sådana »gåvors» värde, företrädesvis i form av fritt disponibla resurser (men i andra fall i form av tillgångar varje människa kan antas behöva oavsett föreställning om det goda livet, säg utbildning och hälso- och sjukvård) gör att personer har frihet att använda dem för såväl produktionsinriktade aktiviteter som mer fritidsorienterade syften. De är därmed till nytta oavsett om vi sätter konsumtion eller fritid främst. Att fokusera värdet av yttre resurser i denna form gör samtidigt att vi klarar oss utan de viktningsproblem som försvårade precisa slutsatser och introducerade problem med perfektionism inom Rawls teoriram.

Denna hållning står inte i motsättning till reciprocitet och idén att man får ta ekonomiskt ansvar för olika avvägningar mellan arbete och fritid. Vad ett sådant rättvisekriterium kräver är att människors andel av nämnda slags yttre *gåvor* utjämnas, inte att utfallet av *vad de gör med sin andel* utjämnas. Om Van Parijs har rätt tycks

emellertid relativt värlönlade personers inkomster i nuvarande samhällen ofta inkorporera en betydande gåvokomponent – s.k. »job rents» – som legitimt kan utjämnas (i syfte att göra den minst bemedlades möjligheter så fördelaktiga som möjligt) så länge det sker på ett förutsägbart och effektivitetskänsligt sätt (för hans sätt att precisera och operationalisera detta kriterium, se Van Parijs 1995: kap. 4 och Van Parijs 2009b: 11–15; för flera texter med liknande fokus, se Wright, red. 2006).

Trots att denna teori tar sikte på att utjämnas möjligheter snarare än utfall behöver inte de praktiska implikationerna av en sådan hållning landa särskilt långt bort från vår initiala, utfallsegaltära Rawls-tolkning. Detta står klart när vi godtar att sådana resursandelar i viss mån bör spridas ut över en människas livscykel istället för att ta formen av klumpsummor som tidigt kan spenderas och lämna människor skyddslösa i senare livsskeden. Den praktiska avvägningen när det gäller utbetalningars tidpunkt, frekvens och exakta form är förstås svår men görs rimligtvis på ett sätt som är känsligt för hur människors livsutsikter ifråga om dessa tillgångar – genom incitament och typiska val – påverkas av sådana politiska beslut.⁴

Det väsentliga för våra frågor om aktivering och exploatering är emellertid att denna gåvoutjämnande komponent av social rättvisa i sig tycks frikopplad från reciprocitet. Lika lite som arvstillgångar (som utgör en del av den resursbas på vilken denna princip verkar) aktualiserar sådana resurser mer generellt reciprocitetsbaserade rättvisekrav (Birnbbaum 2008: kap. 3–4). Oavsett om det rör sig om naturtillgångars värde, resultatet av tidigare generationers ansträngningar eller värdet av marknadsprivilegier vi är lyckligt lottade att tillgå, är intuitionen densamma: Att vi mottar sådana gåvoliknande tillgångar – värdefulla, möjlighetsskapande resurser i vid mening – på vilka människors egna ansträngningar och projekt faller tillbaka är något att bejaka. Rättviseproblemet uppstår när deras fördelning är varaktigt och fundamentalt ojämlig.

Många av de skäl om förhandlingsmakt och individuellt oberoende som åberopas till stöd för ett generellt välfärdsideal framstår i en situation där många individer för sin grundtrygghet i praktiken

är beroende av individuella prövningar, strikta villkor eller familjers välvilja som ihåliga och verklighetsfrämmande. Kravet på att generellt utjämna människors tillgång till värdet av nämnda resurskategori ger stöd åt ett grundlager av medborgarbaserad, generell och villkorsfri fördelning utan att drabbas av våra Rawlska invändningar om exploatering.⁵ Argumenten för reciprocitet ter sig föga övertygande om de inte först beaktar och korregerar detta ojämlikt fördelade fundament som föregår och strukturerar människors val och arbetsinsatser.

→

Simon Birnbaum är fil.dr i statsvetenskap och forskare vid statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet.

Noter

1 Det är emellertid värt att understryka att sådana krav på att rättvisan skall vara känslig för ambition inte alls *behöver* grundas på principer om reciprocitet. Beakta ett exempel med ojämlikhet mellan två olika självförsörjande bönder som lever i närheten av, och känner till, varandra men inte har något närmare utbyte. Många som betonar ansvars betydelse i en turegalitär rättviseteori skulle säga att det vore fel att utjämna den del av en bondes skörd som överstiger den andres om detta större innehav är resultatet av energiskt arbete: Den andre har samma arbetskapacitet och förutsättningar men föredrar helt enkelt lugnare dagar och har som ett resultat mindre. Enligt samma turegalitära synsätt skulle emellertid överföringar vara på sin plats om ojämlikheten följer av ojämlik arbetskapacitet snarare än olika preferenser. Ingenting i detta argument för att kompensationskrav är beroende av ambition har med reciprocitet att göra.

2 Detta är inte nödvändigtvis den utblickspunkt som delas av personer som är mer intresserade av filosofisk sanning än praktisk politik. För ett kraftfullt argument om att *rättvisans* krav (till skillnad från »rules of social regulation») är oberoende av genomförbarhetsrestriktioner av nämnda slag, se t.ex. Cohen (2008). Även personer vars rättvisepuppfattning formulerats med sådana utgångspunkter måste emellertid förr eller senare konfrontera frågan om hur man bäst tillämpar sådana rättvisekriterier när de ställs inför praktiska begränsningar och då brottas med det slags överväganden som lyfts fram nedan.

3 För personer som av en eller annan anledning lever ett kortare liv än andra är det till exempel ingen större tröst att nuvarande ojämlikheter kan förväntas jämnas ut sig på sikt eller att nuvarande investeringar och relativa nackdelar »typiskt» sett bär frukt i ett senare skede, om nu så är fallet.

4 Jag identifierar några möjligheter i Birnbaum 2008: 141f. Se även Fitzpatrick 2007. Van Parijs argumenterar själv för att denna fördelningsinsats bör ta formen av en villkorslös grundinkomst som utbetalas varje månad. Se särskilt Van Parijs 1995: kap. 2.

5 Att framhålla dessa skäl för en medborgarbaserad och generell välfärdspolitik innebär givetvis inte att förneka betydelsen av andra system, t.ex. inkomstrelaterade socialförsäkringar, som tydligt tycks vila på en mer reciprocitets- och anställningsbaserad logik med de motprestationskrav som naturligt följer av en sådan moral (Birnbaum 2008: kap. 7). Att ett sådant generellt och villkorslöst grundlager i välfärdspolitiken inte vilar på ambitionskänslighet i någon form betyder heller inte nödvändigtvis att detta inte aktualiserar *några* bidragsskyldigheter. Det finns till exempel goda skäl att anta en individuell skyldighet att bidra till upprättandet av rättvisa institutioner där de ännu inte finns och till upprätthållandet av rättvisa arrangemang där de redan etablerats (jfr Rawls, 1971:334ff). En rättviseföreställning som inbegriper en princip om gåvoutjämning kan på sådana grunder föreskriva att vi skall bidra till bevarandet av det rättvisa samhällets förutsättningar och därmed bidra produktivt på något sätt för detta ändamål, om än inte nödvändigtvis på arbetsmarknaden (se vidare Birnbaum 2010b).

Referenser

- ANDERSON, ELIZABETH (1999) »What is the Point of Equality?», *Ethics* 109: 2, s. 287–337.
- BIRNBAUM, SIMON (2008) *Just Distribution. Rawlsian Liberalism and the Politics of Basic Income* (Doctoral Thesis), Stockholm: Stockholm University.
- BIRNBAUM, SIMON (2010a) »Radical Liberalism, Rawls and the Welfare State», kommande i *Critical Review of International Social and Political Philosophy*.
- BIRNBAUM, SIMON (2010b) »Should Surfers be Ostracised? Basic Income, Liberal Neutrality and the Work Ethos», kommande i *Politics, Philosophy and Economics*.
- BURLEY, JUSTINE (red.) (2004) *Dworkin and His Critics*, Oxford: Blackwell.
- CASAL, PAULA (2007), »Why Sufficiency is Not Enough», *Ethics* 117: 2, s. 296–326.
- COHEN, G.A. (2000) *If You're An Egalitarian, How Come You're So Rich?*, Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- COHEN, G.A. (2008) *Rescuing Justice and Equality*, Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- DWORKIN, RONALD (2000) *Sovereign Virtue: The Theory and Practice of Equality*, Cambridge: Harvard University Press.
- FARRELLY, COLIN (2007) *Justice, Democracy and Reasonable Agreement*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- FITZPATRICK, TONY (2007) »Streams, Grants and Pools: Stakeholding, Asset-Based Welfare and Convertibility», i *Basic Income Studies* 2: 1, artikel 6.
- GILBERT, NEIL (2002) *Transformation of the Welfare State*, Oxford: Oxford University Press.
- GOUL ANDERSEN, JØRGEN, GUILLEMARD, ANNE-MARIE, JENSEN, PER, PFAU-EFFINGER, BIRGIT (red.) (2005) *The Changing Face of Welfare*, Bristol: Policy Press.
- JUNESTAV, MALIN (2007) »Socialförsäkringssystemet och arbetsmarknaden: politiska idéer, sociala normer och institutionell förändring – en historik», Rapport 2007: 4, Uppsala: Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering (IFAU).

- KILDAL, NANNA & KUHNLE, STEIN (2005) »The Nordic Welfare Model and The Idea of Universalism», i N. Kildal & S. Kuhnle (red.), *Normative Foundations of the Welfare State: The Nordic Experience*, London: Routledge.
- KORPI, WALTER & PALME, JOAKIM (1998) »The Paradox of Redistribution and Strategies of Equality: Welfare State Institutions, Inequality, and Poverty in the Western Countries», *American Sociological Review*, 63: 5, s. 661–687.
- KYMLICKA, WILL (2002) *Contemporary Political Philosophy*, 2:a upplagan, Oxford: Oxford University Press.
- MEAD, LAWRENCE (2005) »Welfare Reform and Citizenship», i L. Mead & C. Beem (red.), *Welfare Reform and Political Theory*, New York: Russell Sage Foundation.
- MUSGRAVE, RICHARD (1974) »Maximin, Uncertainty, and the Leisure Trade-off», *Quarterly Journal of Economics*, 88: 4, s. 625–632.
- NILSSEN, EVEN & KILDAL, NANNA (2009), »New Contractualism in Social Policy and the Norwegian Fight against Poverty and Social Exclusion», *Ethics and Social Welfare*, 3: 3, s. 303–321.
- RAWLS, JOHN (1967/2009) »Rättvis fördelning», i P. Hallberg, M. Jansson & U. Mörkenstam (red.) *Tretton texter i politisk teori*, Malmö: Liber.
- RAWLS, JOHN (1971) *A Theory of Justice*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- RAWLS, JOHN (1974/1999) »Reply to Alexander and Musgrave», i *Collected Papers*, Cambridge & London: Harvard University Press.
- RAWLS, JOHN (1996) *Political Liberalism* (Paperback edition), New York: Columbia University Press.
- RAWLS, JOHN (2001) *Justice as Fairness: A Restatement*, Cambridge, Mass.: Belknap.
- ROTHSTEIN, BO (1998) *Just Institutions Matter: The Moral and Political Logic of the Universal Welfare State*, Cambridge: Cambridge University Press.
- SAINSBURY, DIANE (1996) *Gender Equality and Welfare States*, Cambridge: Cambridge University Press.
- SCHALLER, WALTER E. (1998) »Rawls, the Difference Principle, and Economic Inequality», *Pacific Philosophical Quarterly* 79: 4, s. 368–391.
- SCHEFFLER, SAMUEL (2003) »What is Egalitarianism?», *Philosophy & Public Affairs* 31: 1, s. 5–39.
- SCHEFFLER, SAMUEL (2005) »Choice, Circumstance, and the Value of Equality», *Politics, Philosophy and Economics*, 4: 1, s. 5–28.
- VAN PARIJS, PHILIPPE (1995) *Real Freedom for All. What (if Anything?) Can Justify Capitalism*, Oxford: Oxford University Press.
- VAN PARIJS, PHILIPPE (2001) »Real Freedom, the Market and the Family: A Reply», *Analyse & Kritik*, 23, s. 106–131.
- VAN PARIJS, PHILIPPE (2003a) »Difference Principles», i S. Freeman (red.), *The Cambridge Companion to Rawls*, Cambridge: Cambridge University Press.
- VAN PARIJS, PHILIPPE (2003b) »Hybrid Justice, Patriotism and Democracy: A Selective Reply», i A. Reeve & A. Williams (red.) *Real Libertarianism Assessed: Political Theory after Van Parijs*, Basingstoke: Palgrave.
- VAN PARIJS, PHILIPPE (2009a) »Egalitarian Justice, Left Libertarianism and the Market», i I. Carter, S. de Wijze & M. Matravers (red.), *The Anatomy of Justice: Themes from the Political Philosophy of Hillel Steiner*, London: Routledge.
- VAN PARIJS, PHILIPPE (2009b) »Basic income and social justice: Why philosophers disagree», The Joseph Rowntree Foundation/University of York Annual Lecture,

- <http://www.jfr.org.uk/sites/files/jfr/van-parijs-lecture.pdf>
- WHITE, STUART (2003) *The Civic Minimum*, Oxford: Oxford University Press.
- WHITE, STUART (2007) *Equality*, Cambridge: Polity Press.
- WOLFF, JONATHAN & DE-SHALIT, AVNER (2007) *Disadvantage*, Oxford: Oxford University Press.
- WRIGHT, ERIK OLIN (red.) (2006) *Redesigning Distribution: Basic Income and Stakeholder Grants as Cornerstones for an Egalitarian Capitalism*, London: Verso.